

BİR RUS SUBAYIN GÖZÜYLE 1835 YILINDA BURSA MÜTESELLİMLİĞİ

Bursa Mütesellimliği in 1835 From A Russian Officer's Perspective

Hüseyin MEVSİM*

ÖZET

1834 yılı başlarında Eflak üzerinden İstanbul'a, oradan da İzmir limanına, daha önce Türkçeyi çok iyi öğrenen bir Rus subay ayak basıyor. Çok geçmeden Ege şehrini üs olarak kullanarak at sırtında bütün Anadolu topraklarını enine boyuna dolaşmaya başlıyor. Rus Genelkurmayı tarafından özel bir görevle, Anadolu'nun coğrafyası, doğası, doğal zenginlikleri, yer oluşumları, nüfusu, etnik unsurları, sosyal hayatı, geçim kaynakları, hayat tarzı, ticari faaliyetler, ayrıca dağı taşı, börtü böceği, bitki örtüsü, canlılar vs. hakkında bilgiler toplamaya, topografyanın özelliklerini gözlemlemeye, mekanik ve astronomik ölçümler yaparak nirengi haritaları hazırlamaya koyuluyor. İki yıl içinde toplamda 11 bin km kat eden bu esrarengiz Rus'un yolu haliyle Bursa ve çevresiyle de kesişiyor. Ülkesine dönünce Anadolu hakkında derlediği kıymetli bilgileri ve kişisel gözleme dayalı tasvirleri önce Rus İmparatoru I. Nikolay'a kapsamlı bir rapor halinde sunuyor, çok geçmeden de ülkesinde terra incognita olan söz konusu coğrafyayla ilgili bütün bu malzemeyi kitap olarak yayınlıyor. Sağlığı ve hayatı pahasına yaptığı fedakârca çalışmalarından dolayı imparator tarafından ödüllendiriliyor. Bu çalışmayla, Mihail Vronçenko adındaki bu Rus tümgeneralin ve askeri casusun faaliyetlerinin ve Anadolu üzerinde daha sonra yapılacak araştırmalara yol gösterici nitelik taşıyan iki ciltlik eserindeki Bursa ve civarını kapsayan kısmın tanıtımı amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursa Mütesellimliği, Mihail Vronçenko, Rus, Anadolu, jeodezi.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; hmevsim@ankara.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 21.04.2021 Makale Kabul Tarihi: 11.05.2021

ABSTRACT

At the beginning of 1834, a Russian officer who had learned Turkish very well before set foot in Istanbul via Wallachia and then to the port of Izmir. Before long, he started to travel the entire Anatolian lands on horseback, using the Aegean city as a base. With a special task by the Russian General Staff, Anatolia's geography, nature, natural wealth, place formations, population, ethnic elements, social life, livelihoods, lifestyle, trade activities, as well as mountain stone, black beetle, vegetation, living creatures, etc. He sets out to collect information about the subject, to observe the features of the topography, to prepare triangulation maps by making mechanical and astronomical measurements. The road of this mysterious Russian, which has covered a total of 11 thousand km in two years, naturally intersects with Bursa and its surroundings. When he returned to his country, he first presented the valuable information he collected about Anatolia and the descriptions based on personal observations to the Russian Emperor Nicholas I in a comprehensive report, and soon published all these materials about this geography, which was terra incognita in his country, as a book. He is rewarded by the emperor for his devoted work at the expense of his health and life. With this study, it is aimed to introduce the activities of this Russian major general and military spy named Mihail Vronchenko and the part covering Bursa and its surroundings in the two-volume work, which is a guide for future research on Anatolia.

Key Words: Bursa Mütesellimliği, Mihail Vronchenko, Russian, Anatolia, geodesy.

Giriş

Rus ordusunun Edirne'ye kadar dayandığı 1828-29 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra Rus toplumunda, özellikle de aydınlar, askerler, araştırmacılar ve seyyahlar arasında Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına, daha doğrusu Anadolu diyarına yönelik ilginin arttığı gözleniyor. Bu sürecin bir sonucu olarak 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı topraklarını konu eden ve somut gözlemler ürünü olan son derece değerli tanıklıklar yayımlanmaya başlanıyor¹. Ağırlıklı seyahatname ve mektup şeklinde karşımıza çıkan bu tanıklıklar Rusça dergilerde ve derlemelerde olduğu gibi, gerekli sansür aşamalarından geçtikten sonra ayrı kitaplar halinde de yayımlanıyor. Batılı seyyahların eserlerinin görece iyi bilindiği ülkemizde, Rusça ve diğer Slav dillerinde kaleme alınanların pek bilinmemesi tarih araştırmaları açısından büyük bir eksikliğe işaret ediyor.

Daha Ortaçağdan itibaren Rus hacı adaylarının kutsal topraklara yaptıkları yolculuk esnasında uğradıkları İstanbul'dan, Kudüs veya Aynaroz rotası

¹ Hüseyin Mevsim, *Rus Gözleriyle Edirne*, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015, s. 7.

üzerindeki Ege ve Akdeniz adalarından, keza İzmir, Antalya, İskenderun gibi kıyı şehirlerinden sonra Rus kamuoyunda Küçük Asya (Malaiia Aziia) diye bilinen yarımadanın iç kısımları, bakir ve ücra noktaları da merak edilmeye başlanıyor. Tabii ki bu merakın ve ilginin saf bilimsel olduğu kadar askeri ve iktisadi casusluk boyut da içerdiği anlaşılıyor.

Anadolu hakkında yazdıklarının mutlaka bilinmesi gereken araştırmacıların başında Mihail Vronçenko ve onun “Obozreniye v Maloy Azii v niyneşnem ee sostoyanii, sostavlennoye russkim puteşestvenikom M[ihailom] V[ronçenko]” (“Rus Seyyah Mihail Vronçenko’nun Bugünkü Haliyle Küçük Asya Seyahati”) başlığıyla 1839 ve 1840 yıllarında iki bölüm halinde St. Petersburg’da yayımladığı eseri geliyor.

Mihail Vronçenko’nun Hayatı ve Bilimsel Faaliyetleri

Mihail Vronçenko’nun yarım yüzyıllık ömür serüvenine göz atıldığında, 1802’de bir papazın oğlu olarak, günümüzde Beyaz Rusya sınırlarında bulunan Mogilyov’a bağlı Kopiy’s yerleşiminde dünyaya geldiği anlaşılıyor. Daha lise yıllarında, ilk bakışta birbirine zıt olan alanlara yoğun ilgi duyduğu görülüyor. Şöyle ki bir taraftan matematik, coğrafya, çizim ve resim derslerine karşı yoğun merakı dikkatten kaçmazken, öte yandan edebiyatla yakından ilgilendiği, özelde de şiir yazdığı anlaşılıyor². Moskova Üniversitesi’nde bir süre eğitim görse de, subay olma isteği ağır basınca mezun olmadan buradan ayrılıyor. Rus Genelkurmayı bünyesindeki astronomi, jeodezi, haritacılık ve topografya biriminde görev almak üzere kısa zamanda teorik bilgiyle donanmanın yanı sıra pratik deneyim de kazanıyor. 1828’de Moldova’da ve Rumeli’de jeodezi incelemelerinde bulunuyor, ölçümler yapıyor. 1828-29 Rus-Osmanlı Savaşı sırasında haritacılık ve haritalama çalışmalarına devam ediyor, hatta bu görevi büyük özveriyle 1832’ye, Rus ordusunun yarımadadan tamamen çekilmesine kadar sürdürüyor.

Balkanlarda kaldığı süre içinde, daha önceden bildiği Fransızcanın, Almancanın ve İngilizcenin yanına, çok iyi öğrendiği Türkçe, Bulgarca, Romence, Eski ve Çağdaş Yunanca gibi dilleri de katarak müthiş bir yabancı dil dağarı oluşturuyor. Alanında tecrübe sahibi olduğundan, ayrıca Türkçeyi de çok iyi bildiğinden dolayı 1833 yılında Rus Genelkurmayı ve şahsen Rus İmparatoru I. Nikolay tarafından, diplomat kisvesi altında özel bir görevle Küçük Asya’ya gönderiliyor.

Bazı sağlık sorunları nedeniyle daha sonraki yıllarda askerlik görevinden ayrılan Rus aydın, çalışmalarını Maarif Bakanlığı bünyesinde sürdürüyor (1843).

² Nikolay Şostin, *Mihail P. Vronçenko, voennyi geodezist i geograf*, Geodezizdat, Moskva 1956, s. 18.

Rus Coğrafya Cemiyeti'nin (1845) kurucu üyeleri arasında yer alan tümgeneral ve askeri casus Mihail Vronçenko, yakalandığı akciğer tüberkülozundan 1855 yılında Harkov'da hayata veda ediyor. Hayatının son yıllarında ara vermeden Kafkasya'dan Ural'a kadar engin Rusya coğrafyasının farklı bölgelerinde coğrafi, haritacılık, astronomi ve jeodezi çalışmalarında bulunuyor. Bu arada Shakespeare ("Hamlet", "Macbeth"), Byron ("Manfred"), Goethe ("Faust") gibi klasik İngiliz ve Alman yazarların eserlerini ilk defa Rusçaya tercüme ederek ülkesinin kültür ve sanat hayatına da büyük hizmet sunmuş oluyor.

Mihail Vronçenko'nun Anadolu Seyahati

Mihail Vronçenko'nun Anadolu'ya gönderilmesinin başlıca amacı ileride, olası bir Rus-Türk savaşında kullanılmak üzere, yarımada'daki birçok stratejik noktanın astronomik ve coğrafi konumunu tespit etmek, nirengi haritaları hazırlamak, ayrıca nüfus, etnik unsurlar, yerleşim yerleri, ticari faaliyetler, sosyal hayat, iklim ve doğal kaynaklar hakkında bilgi toplamak ve derlemek şeklinde belirleniyor.

1834 yılı başında yola çıkan Mihail Vronçenko Eflak üzerinden İstanbul'a, buradan da denizyoluyla İzmir'e ayak basıyor. Hareket ve lojistik üs olarak seçtiği bu Ege şehrinde 1834-35 yıllarında, yanından ayırmadığı bir Kazak refakatçıyla, birinci yıl bir, sonraki yıl da üç olmak üzere toplamda dört Anadolu seyahatine çıkıyor. Sözelimi 1834'te çıktığı ilk seyahatinde İzmir, Afyonkarahisar, Ankara, Kastamonu, Sinop, Samsun, Kayseri, İzmit, İznik, Bolvadin üzerinden Köyceğiz'e geldiği sırada ağır şekilde sıtmaya yakalanınca, gözlemlerine ara vererek İzmir'e denizyoluyla dönme zorunda kalıyor. Ertesi yıl çıktığı birinci seyahatin güzergâhı İzmir, Muğla, Aydın, Afyonkarahisar, Konya ve Ankara'yı kapsarken, ikinci seyahatinde Anadolu'nun batı kısmını (Akhisar, Balıkesir, İstanbul vs.) dolaşarak, son gezisinde de yolu Bergama, Bursa, Kütahya, Gediz, Kula'ya düşüyor. Dört seyahat rotasının bazı noktalarda birbiriyle kesişmesi, yaptığı gözlemlerin doğrulanmasına imkân sağlıyor. Seyahati sırasında bazen hayati tehlikeler atlatsa da Mihail Vronçenko yılmıyor ve yarımada'nın dört bucağını at sırtında, yaz kış, yağmur çamur, kar buz, soğuk sıcak demeden imrendirici bir görev bilinciyle ve adanmışlıkla dolaşarak ölçümler yapıyor, notlar alıyor.

Anadolu'da 100 önemli astronomik noktayı gerekli cihazlarla belirliyor, ayrıca yarımada'nın 1:840000 ölçeğinde fiziki coğrafya haritasını hazırlıyor. Askeri topograf, astronom ve jeodezi uzmanı Mihail Vronçenko, o ana kadar bu alanda bazı Avrupalı uzmanların yaptıkları çalışmaların Anadolu coğrafyasıyla örtüşmediğini tespit etmekle kalmayarak yanlış ölçümlerden ve hesaplamalardan kaynaklı uyuşmazlıkları düzeltiyor.

Ülkesine döndükten sonra gözlemlerini rapor halinde I. Nikolay'a sunan Mihail Vronçenko, zorlu görevini başarıyla sonuçlandırdığından dolayı imparator tarafından ödüllendiriliyor; yayımladığı eseri uzun zaman bir ülke hakkında yazılan örneklik bir araştırma olarak değerlendiriliyor. Toplamda 600 sayfa aşan iki bölümlük eserin yedi kısma ayrıldığı görülüyor. “Coğrafya” başlığı altındaki birinci kısımda yarımadanın dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, deniz kıyısı ve iklimi tasvir edilirken, “Doğa Zenginlikleri” kısmında madenler, tuz ve mineraller gibi yeraltı kaynakları ve ormanlar, bitki örtüsü ve canlılar üzerinde duruluyor. Diğer kısımların “Nüfus Yoğunluğu ve Evler”, “İdari Taksimat”, “Bölgeler, Şehirler ve Yerleşimler”, “Ahalinin Hayat Tarzı” ve “Tarım, Sanayi ve Ticaret” şeklindeki başlıklarından eserde ayrıntılı ve çok boyutlu bir Anadolu tablosuna yer verildiği anlaşılıyor.

Böylelikle Mihail Vronçenko Rus çevrelerde Anadolu coğrafyasına yönelik bilimsel ve akademik ilginin doğmasına ön ayak olmakla beraber daha sonraki yıllarda P. de Tchihatcheff (1818-1890) gibi araştırmacı ve seyyahların dikkatini buraya çekiyor.

Sonuç

Çıktığı üçüncü Anadolu seyahatinde yolu Bergama'dan sonra Bursa'ya düşen Mihail Vronçenko buradan Kütahya'ya devam ediyor. 1835 yılında yürürlükte olan idari taksimata göre Bursa Mütesellimliği'ni Sivrihisar, Beypazarı, Nallıhan, Torbalı, Mihaliç [Karacabey] ve Bergama voyvodalıklarına, ayrıca Çandarlı, Kınık, Aydıncık [Edincik], Apolyont [Gölyazı], Manyas, Gönen, Mudanya, Yenişehir, İnegöl, Lefke [Osmaneli], Vezirhan, Akhisar [Pamukova], Geyve ve İznik ağalıklarına ayırarak tasvir ediyor. Bunu yaparken de genel olarak şöyle bir yöntem izlediği görülüyor: Önce mütesellimlik merkezi coğrafi konum ve topografya açısından değerlendirilerek ayrıntıyla tasvir ediliyor, daha sonra rakamlar ve yüzdeler eşliğinde şehrin etnik yapısı ve cami, kilise gibi ibadethaneleri, ayrıca başlıca geçim kaynağı, sosyal hayat, ticari faaliyetler vs. bağlamında bilgiler aktarılıyor. Voyvodalık ve ağalık merkezlerinde de evlerin sayısı ve dış görüntüsü, sokakların durumu ve özellikleri, yerleşimdeki nüfusun geçim kaynakları, üretilen mahsulün miktarı, kalitesi ve nitelikleri, satış fiyatı ve nereye satıldığı hakkındaki notların ve bilgilerin de son derece değerli olduğu kuşku götürmüyor. Antik veya ortaçağdan kalma tarihi anıtların tasvirine fazla yer ayrılmadığı, bunun sadece İznik örneğinde biraz daha detaylı yapıldığı dikkat çekiyor. Bütün bu bilgilerin resmi kayıtlardan veya daha önce kaleme alınan kaynaklardan aktarılma yoluyla değil de, yerinde, kişisel gözleme dayanarak verilmesi, bütün öznelliğine rağmen tanıklığın güvenilirliğini ve özgün kıymetini artırıyor.

Bursa Mütesellimliği³

(Mihail Vronçenko)

Olympos Dağı [Uludağ] zirvelerinden kuzey yöne salınan sırtların birinin sonunda, üç tarafından birçok yerde sarp kayalıklarla sonlanan geniş bir platform ayrılıyor. Bu platformda eski Bursa Kalesi yer alıyor. Platformun ucundaki yarın kenarından kalın, ama yüksek olmayan bir sur uzanıyor; birçok yerinde iyi korunmuş haldeki sur boyunca çok sayıda burçlar yükseliyor. Platformun güney tarafında kapılar, doğu ve batı yönünde birer rampa, ayrıca birkaç küçük kapı daha var. Kuzey tarafta ise sura bitişik, yüksek burçları olan ve kalın duvarla çevrili küçük bir kale görünüyor; burçların birinde şimdi de kilitlenebilir olan bir kapı var. Kalede, top arabalarında, kiremit kaplı sundurma altında üç dökme demir top var. Top arabasına konmamış sekiz başka top da toprağa batmış vaziyette duruyor. Kalenin geri kalan kısmı meyve bahçesiyle kaplı. Kale içine evler ve camiler inşa edilmiş; yapılar her yerde sura bitişik; sura yaslanmış evler de var, ayrıca sultan saraylarından az da olsa kalıntılar görünüyor.

Bursa'da 15 bin civarında ev var. Bu evlerin bini Ermenilere (bir de kiliseleri var), 700'ü Rumlara (bir de kiliseleri var), 400'ü Yahudilere, 100'ü Ermeni Katoliklere ait. Ermeni Katoliklerin henüz kilisesi olmadığından ibadetler özel evlerde icra ediliyor. Şehrin nüfusu 70 bin civarında.

Bursa, Smirna'dan [İzmir] sonra Küçük Asya'nın en güzel şehri. Her ne kadar evlerin çoğunluğu küçük ve eski Türk yapıları (bu arada hepsi kiremit çatılı, çoğu iki kat) olsa da, özellikle de yeni evler artık sağlam ve rahat, hatta bazı inceliklerle yapılıyor. Bütün evlerin – iyi olanların da, derme çatma olanların da– ahşap ve taşla veya kille inşa edilmiş oldukları görülüyor. Şehrin en güzel kısımları, Hristiyanların kaldığı kısımlar olup oralarda evler artık yarı Avrupalı görünümde, ferah ve aydınlık, pencerelerde cam, içeride de masa ve sandalyeler var.

Bursa'da 60 civarında cami var, her ne kadar Türkler cami sayısının, yıldaki gün sayısı kadar, yani 365 olduğunu iddia etseler de. Camilerin bazıları şahane; açık kubbeli bir cami var, keza padişah türbeleri de dikkate şayan. Şehirde 25 han ve devasa, içinde sayısız dükkân olan ve pek de fena inşa edilmemiş çarşı var; dükkânlarda Türkler de, Hristiyanlar da ticaret çeviriyorlar.

Platformun iki yanından da Olympos'tan ovaya, yağmur ve karların erimesiyle taşan iki dere akıyor. Batıdaki dere üzerinde, şehir içinde büyük bir taş köprü bulunuyor. Doğu tarafında ise köprüler altı, özellikle bunlardan biri çok dikkat çekiyor; sözü edilen köprü uzun ve geniş olup taş kubbelerle örtülü; kubbeler, iki sıra halindeki küçük odalar tarafından destekleniyor; bu odalar, her iki taraftan köprü boyunca uzanan tırabzan yerine geçiyor. Daha önceleri bütün

³ Bursa Mütesellimliği'yle ilgili kesit eserin ikinci bölümü, beşinci kısmında s. 50-65 arasında yer almaktadır.

bu küçük odalardaki dokuma tezgâhlarında ipek kumaş dokunuyormuş, ancak şimdi az sayıda tezgâh kalmış, öteki odalar boş.

Kale içindeki sokaklar pek dar. Şehirde, ağırlıkla dağ eteği altındaki ovada yer alan ve bazı kısımlarıyla bizzat dağ eteğine tırmanan geniş ve iyi döşenmiş sokaklar da var, ancak oralarda da yan sokaklardan zar zor geçilebiliyor. Şehrin, Hristiyanların yaşadıkları kısımları tertemiz ve derli toplu. Bursa'nın suyu fevkalade bol – sokak çeşmelerinden başka, evlerin çoğunda, avluda da su akıyor.

Olympos'un vadilerinde çok bahçe var; şehrin hemen çıkışından itibaren bütün ova da bahçelerle kaplı, özellikle de çok büyük miktarda dut ağacı var. Şehir içinde bahçeler yok, yer yer ağaçlar ve Olympos'un hafif meyilli kısımlarında ormanlar dikkat çekiyor.

Şehrin batısında, Olympos'un kuzeybatı burnunu teşkil eden sırtın eğiliminde, ünlü sıcak ve soğuk kaplıca suları bulunuyor. Kaynağın üzerine inşa edilen hamamlardan bir veya ikisi güzel mimarisıyla göz dolduruyor; bunların neredeyse tamamı beyaz mermerden yapılmış. Hamamların yanında cami ve yine burada bahçeler var.

Bursa Mütesellimliği İstanbul'dan satın alınıyor; bölgede 36 kadılık ve söylenene göre 500 köy var. Bursa, Manyas Gölü'nden başlayan ve doğrudan Olympos eteklerinden Nicaea [İznik] Gölü'ne kadar uzayan bütün Marmara Denizi şeridini kapsıyor. Mihaliç [Karacabey], Apollonia [Gölyazı], Modania [Mudanya] ve anılan şeritte başka yerleşimlerin de dâhil edilmesiyle Bursa yıllık 800 bin tefen ipek üretiyor. Bir tefen 610 dirhem veya 400 okka geliyor. İpek dört kaliteye ayrılıyor.

Birinci kalite, Bursa'dan iki saat mesafede bulunan Rum yerleşimi Demirdeş [Demirtaş] Köyü'nden elde ediliyor; burada 400 civarında ev var. Birinci kalite toplamda 4 bin tefeni geçmiyor, bir tefen de 270-300 kuruş ediyor. İkinci kalite ipek Bursa, Mudanya ve civar yerleşimlerden elde ediliyor; tefeni 255-280 kuruş ediyor.

Üçüncü kalite Kios'tan [Gemlik] ve Karacabey'den elde ediliyor. Gemlik, Mudanya'nın sağında, Bursa'dan sekiz saat mesafede, ovada konumlu bir yerleşim. Burada yaklaşık 400 Rum ve 100 Türk evi var. Bir tefen ipeğin fiyatı 210-220 kuruş ediyor.

Dördüncü kalite Sakarya, Bilecik ve birkaç başka yerde üretiliyor. Bir tefen ipeğin fiyatı 190-195 kuruş ediyor. Bursa'dan 12 saat mesafede bulunan Sakarya Kadılığı'nda 400 Ermeni, 60 Rum ve 40 Türk evi bulunuyor.

Bir kadılık olan Bilecik, Bursa'dan dört saat mesafede yer alıyor; burada yaklaşık 50 Rum ve 400 Ermeni evi var. Bilecik'te, divan yastıkları için kullanılan çok kumaş dokunuyor; yastıkların uzunluğu yaklaşık bir arşın, genişliği ise dokuz

verşok⁴. Bu yastıklar için ipek ve pamuk karışımı bir düzine parça gerekiyor, bu da 400-700 kuruş ediyor; ipek, pamuk ve yaldızlı iplik karışımından yapılan yastık ise 700-900 kuruş. Kumaş, özel fabrikalarda olduğu gibi evlerde de dokunuyor. İpek dışında, kadılıkta yıllık 25 bin kantar⁵ sobada kaynatılan üzüm salkımından şarap da üretiliyor. Bir kantar 28-45 kuruş ediyor. Şarabın bir kısmı İstanbul'a gönderiliyor; geri kalanı Bursa'da, bunun için düzenlenen hususi pazarda satılıyor. 2-3 bin kantar koyun yününün tamamını devlet, Nicomedia [İzmit] yakınlarındaki fabrikada fes yapımında kullanmak üzere satın alıyor. Fabrika geçenlerde açıldı ve hızla gelişiyor. Tahıl çok az, yetmeyen miktar Kütahya civarından alınıyor.

Bursa eskiden bütün Anadolu'ya ve Avrupa'da birçok yere ipek kumaşı tedarik ediyordu. Son yıllarda talep gayet azaldı ve bundan dolayı şimdi üretilen parçalar belki de eskiden üretilenin onda biri. 1835 yılında dükkânlara, köprüye ve evlere dağıtılmış olan yaklaşık 300 tezgâh vardı. Dokuma için işçiye bir dirseğe bir kuruş kadar ödeniyor; günde bir kişi 1,5-2,5 dirsek arası dokuyabiliyor, genelde de iki; bu arada üç dirseğe kadar yapan mahir eller de yok değil, ancak bunlar çok nadir.

Bütün tezgâhlarda toplamda yaklaşık 4 bin parça, yarısı İngiliz işi pamuk ve ¼ yaldızlı iplik içeren kumaş dokunuyor; bir parçanın uzunluğu yaklaşık sekiz arşın, genişliği de yaklaşık 15 verşok; parçanın fiyatı, kaliteye bağlı olarak, 150'den 600 kuruşa kadar değişiyor. 3,5 veya 4,5 bin kadar sıradan parça dokunuyor; ¼ pamuk ve ¼ ipek içeren kumaşın parçası 75-80 kuruş ediyor. 4 bin civarında pamuk ve ipek orantısı aynı olan ince kumaştan parça dokunuyor; bunun parçası 80-110 kuruş ediyor. 50 veya 60 bin başörtüsü veya örtü dokunuyor; bunlar üç kalite oluyor: Birinci kalite yekpare ve ipekten olup tanesi 50-60 kuruş ediyor; ikinci kalite – yarısı veya daha çoğu pamuktan olup 18-24 kuruş ediyor; üçüncü kalite ise çok az ipek içeriyor ve çifti 10-14 kuruş ediyor. 15 bin çift pamuk havlu (bazen ipek kenarlıklı) dokunuyor; bir çiftin fiyatı 8-15 kuruş ediyor.

İnce eğrilmiş ipek ve pamuk hammaddesinden erkek ve kadın gömleği dikilmesi için büyük miktarda kumaş dokunuyor. Gömlekler tamamen hazır satılıyor; müşteriye gömleğin daha önce başka biri tarafından giyilmediğini göstermek için sadece boyun kısmı kesilmiyor; gömlekler İstanbul'a ve İzmir'e gönderiliyor. Benzer şekilde çarşaf da yapılıyor. Kaliteye bağlı olarak gömleğin fiyatı 15-80 kuruş arasında, çarşafın ise 10-50 kuruş arasında değişiyor.

Havlu, başörtüsü, gömlek ve çarşaf çoğunlukla erkekler ve kadınlar tarafından evde dokunuyor; kadınlar ve erkekler bir tek bununla iştigal etmiyor, ama sadece kışın ve kir işlerinden serbest oldukları boş zamanlarında dokuyorlar. Önceleri Avrupa malları Bursa'ya İzmir üzerinden geliyordu, gümrük kurulmasından itibaren artık İstanbul'dan geliyor.

⁴ Verşok – Eski Rus uzunluk ölçü birimi; 4,45 cm'ye eşdeğer.

⁵ Kantar – Bir ağırlık ve sığa birimi; 56,452 kg'a veya 44 okkaya eşdeğer.

Bursa'nın Türk olduğu gibi Hristiyan ahalisi arasında da çok hali vakti yerinde olanlar var; bunlar artık payitahttaki gibi yaşamak istiyor, herkes İstanbul'un âdetlerini görmüş, kaldı ki Bursa sürgün yeri olarak da kullanılıyor. Bu şekilde sürgün edilen kişinin sadece payitahttan uzaklaştırılması amaçlanıyor, ortadan kaldırılmıyor. Burada sabık paşalar, sabık nazırlar, sabık mollalar, sabık bankerler var; Rum, Ermeni ve Yahudi kadınları var – bunlar Müslüman kadın arkadaşlarından dolayı babalarının ve kocalarının hışmına uğramışlar; kendi hemcinslerine sergiledikleri alçakgönüllülükten dolayı sürülen Türk kadınları da var.

Bursa'da onlarca Avrupalı tüccar yaşıyor; İngiliz, Rus ve Fransız konsolosları var; kendisine payitahtta iş bulamayan hekim de Bursa'ya yerleşiyor. Birçok bakımdan Bursa'nın İstanbul'un banliyösü olduğu söylenebilir.

Voyvodalıklar

Sivrihisar

Sivrihisar, yassı bir tepe üzerinde, yerden kütle şeklinde yükselen kayalıkların altında konumlu. Bu kayalıkların birinin üstündeki düzlükte, kasabanın yaklaşık 100 sajen⁶ üst tarafında, çok iyi şekilde korunmuş büyük bir taş ev var – anlatılana göre burada bir Tatar hanı yaşıyormuş. Kasabada 2 bin civarında Türk evi, yaklaşık 300 de Ermeni evi bulunuyor; Ermenilerin eski ve küçük bir kilisesi var; ayrıca kasabada yedi cami ve üç han yer alıyor. Nüfusun toplamı yaklaşık 9 bin. Çarşı büyük değil ve mal açısından çeşitlilik ve bolluk yok. Evler ahşaptan ve toprakta, çoğu iki katlı ve çatılı; keza terası olan çok ev de var, hepsi genelde özensiz yapılmış. Sokakların neredeyse hepsi döşeli, ancak dar ve pis. Çeşmelerden yeterince su akıyor. Kasabada ne sebze, ne de meyve bahçeleri var; az sayıda ağaç ve seyrek yeşillik sadece Bolvadin yolu kenarındaki vadide görülüyor.

Sivrihisar Müslümanlarının büyük kısmını yerleşik Türkmenler teşkil ediyor, bunlar kasaba hayatında da tamamiyle sadeliklerini korumuşlar. Ermenilerin de bunlardan geri kalan yanı yok. Şöyle ki Ermenilerde tuhaf bir yabaniyet seziliyor; belki de bu, eskiden yürüttükleri göçebe hayat tarzından ve başka yerlerin sakinleriyle iletişimsizlikten kaynaklanıyor olabilir. Çölümsü görünümünden dolayı kasaba kasvet saçıyor; canlılık neredeyse yok gibi. Sivrihisar Voyvodalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Sancak, altı kadılıktan oluşuyor ve her yıl 100 bin okka civarında keçi yünü üretiyor; kalite bakımından burasının yünü Ankara yününden geri kalmıyor ve aynı fiyata satılıyor; bu yünü Kastamonu tüccarları alıyor.

⁶ Sajen – Eski Rus ölçü birimi; 213,36 cm'ye eşdeğer.

Yaklaşık 8 bin kantar koç yünü, ayrıca, göçebe Türkmenlere satılan 20 bin civarında koç postu, yaklaşık 200 bin kile buğday ve arpa, az miktarda susam üretiliyor. Kendi ürettiği mahsulün satışı dışında, ahali ticaretle ve zanaatla neredeyse uğraşmıyor. Avrupa'dan keçi yünü talebinin o kadar çok olmadığı eski zamanlarda, yün daha çok eğrilerek satılıyor ve bu işle Sivrihisarlılar iştiğal ediyormuş. Ancak Avrupalının ip talebi azalınca, Sivrihisarlılar ip işini neredeyse tamamen bırakmışlar.

Beypazarı

Beypazarı, yüksek tepelerde konumlu ve her taraftan ormanlarla çevrili, 2 bin civarında evi olan bir yerleşim. Beypazarı Voyvodalığı, birkaç köyle ve kadılla beraber Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta 12 bin kantar Arap buğdayı, ayrıca 120 bin okka en iyi kaliteden keçi yünü, çok koyun yünü ve tahıl üretiliyor. Büyük miktarda olmasa da, ipek ve pamuk da üretiliyor.

Nallıhan

Nallıhan, epeyce sarp bir yamacın vadisinde yer alıyor; çok sayıda bahçelerle çevrili olan kasabada yaklaşık bin 500 ev var. Nallıhan Voyvodalığı, birkaç köyle beraber Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta, çok düşük kalitede ve renkli 40 bin okka keçi yünü, çok tahıl ve Arap buğdayı, kısmen de ipek ve pamuk üretiliyor.

Torbali

Torbali, kayalıklarla çevrili derin bir sel yarığında yer alıyor; burada bin civarında ev var. Torbali Ağalığı Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta, çok hububat üretiliyor. İlginçtir ki yüksek konumdan dolayı burada üzüm ve başka meyveler hiçbir zaman tamamen olgunlaşmıyor.

Karacabey

Karacabey, orta ölçekli yassı bir yükselti üzerinde, Eftalia, Karadere ve Apolyont çayları kenarında yer alıyor. Kasabada en fazla 600 ev var, bunların yarısı Rumlara ait, ayrıca Rumların bir kilisesi var. Cami sayısı ise beş. Bütün evler ahşap, aralarında derli toplu olanlar da var. Sokaklar düzgün döşenmiş. Kasabada hiç su olmadığından, su dereden deri tulumlarda merkeple ve atlarla taşınıyor; sadece bununla iştiğal eden insanlar var. Birkaç on yıl önce, güneyde yaklaşık 10

versta⁷ mesafede bulunan bir tepeden su getirmek istenmiş, hatta yaklaşık 10 sajen yükseklikte üç piramit yapılmış, ancak ustanın ani ölümüyle işler durmuş. Kendi geçim kaynağından olmamak için su taşıyıcılarının ustayı zehirledikleri konuşuluyor; üçüncü piramide sadece çeşme yapılmış. Karacabey’de yer yer ağaçlar var, ama sebze ve meyve bahçeleri ağırlıklı aşağıda, dere boyunda; en çok Eftalia boyunda. Kasaba fakir ve düzensiz görünüyor; her ne kadar Bursa’yla ve hatta İstanbul’la sıkça temas etmesine rağmen kasabanın Türk ve Rum ahalisi kaba mizaçlı, yaşantısı da sade.

Karacabey Voyvodalığı, beş kadılla beraber Bursa müselliminden satın alınıyor; sancakta ipek dışında (ki bunu Bursa ürünlerine dâhil ettik) çok büyük miktarda tahıl üretiliyor, fazlalığı da denizyoluyla İstanbul’a gönderiliyor. Tarım ve ipek dokumacılığı dışında Karacabey ahalisinin kayda değer başka bir uğraşı bulunmuyor; ticaret hiç yapılmıyor.

Bergama

Bergama, Bakırçay’a doğru ovaya çıkan büyük bir sel yarığının ağzında konumlu olup kasabanın bir kısmı yamaçta, bir kısmı da ovada yer alıyor. Sel yarığının sol tarafını teşkil eden dar ve yüksek bir sırtın ucunda, kadim bir kale bulunuyor; kale suru yer yer güneydeki yamaca doğru uzanıyor; bütün bunlar harabe halinde. Kalenin kuzeyinde, sırt boyunca oldukça iyi korunmuş kadim bir suterazisi uzanıyor. Kasabada büyük ve kadim bir Hristiyan kilisesinin [Serapis Tapınağı; Kızıl Avlu] kalıntıları dikkat çekiyor; kilisenin duvarları fevkalade yüksek ve kalın. Daha yukarıda, kuzey yönde, sağ yamaç kenarında birkaç yerde kadim yapılardan harabeler var, ancak bunlar kilise kadar çok iyi korunmamış. Sel yarığından akan çay üzerinde çok güzel ve epeyce yüksek, her biri ikişer kemerli iki taş köprü bulunuyor.

Bergama’da 2 bin ev var; bunlardan 300’ü Rumlara ait, ayrıca Rumların yeni bir kilisesi var. Evlerin 25’i Ermenilere, 20’si de Yahudilere ait. Bunun dışında kasabada 12 cami ve dört han bulunuyor. Nüfus 12 bin civarında. Çarşı oldukça büyük ve iyi inşa edilmiş sayılır. Evler ahşap, kiremit çatılı ve çoğu iki kat; özellikle de Hristiyan evleri epey derli toplu ve güzel. Sokaklar büyük taşlarla döşeli, ancak döşeme düzgün yapılmamış. Kasabada çeşmelerden gayet bol su akıyor, sel yarığından akan çayın neredeyse tamamı bahçelere akıtılıyor; sel yarığından oluşan ve kasabanın üst kısmında yer alan yamaçlar bahçelerle kaplı; keza ovada çay boyunca çok bahçe var.

Bergama ahalisi nezaketiyle ün salmış; Türkler uysal, Rumlar da pek cana yakın; giysi ve hayat tarzında zarif bir şıklık göze çarpmıyor, her ne kadar Avrupai

⁷ Versta – Eski Rus mesafe ölçü birimi; 1.066 m’ye eşdeğer.

gelenekler çok az kabul edilmiş olsa da. Burada Rumca bilenlerin sayısı az değil. Bir tek Ermeniler kendi doğulu kasvetini korumuşlar.

Bergama Voyvodalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. İki kadılık ve 10 köyden oluşan sancakta: 30 bin kile buğday ve arpa (bir kile 72-80 okka ediyor, buğday 40-50 kuruşa, arpa ise 24 kuruşa satılıyor), 200 bin okka içimlik tütün (okkası 3-4 kuruş ediyor), 500 kile susam (kilesi 80-85 kuruş ediyor), 4 bin okka balmumu (okkası 14-15 kuruş ediyor), 30 bin okka siyah ve beyaz boya cevizi (okkası 5-7 kuruş ediyor) üretiliyor. Ayrıca hatırı sayılır miktarda pamuk da üretiliyor. Bergama ahali, kendi mahsullerinin satışı dışında ticaretle neredeyse iştigal etmiyor.

Ağalıklar

Çandarlı

Çandarlı, deniz kıyısında, aynı adı taşıyan körfezin kenarında, oldukça sarp yükseltilerin doğu vadisinde yer alıyor. Yerleşimde yaklaşık 400 Türk ve 200 civarında Rum evi bulunuyor; Rumların bir kilisesi var, camiler ise dört. Yamaçlarda çok sayıda bahçelerin varlığı dikkat çekiyor, yerleşim düzensiz inşa edilmiş. Çandarlı Ağalığı Bergama Sancağı'na bağlı ve burada üretilen mahsulü sancağa dâhil etik.

Kınık

Kınık, Bergama'dan üç saat mesafede, Bakırçay'ın öteki tarafında, ovada yer alıyor. Burada 200 Türk evi ve 100 Hristiyan evi var. Kınık Ağalığı Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Beldede, İzmir'e gönderilen yaklaşık 10 bin kantar pamuk üretiliyor.

Aydıncık [Edincik]

Aydıncık, Marmara Denizi boyunca uzayan bir sırtın iki tepesi arasında konumlu küçük bir yerleşim. 360 civarındaki evin 100'ü Ermenilere ait; Ermenilerin bir kilisesi var, camiler ise dört. Nüfusu yaklaşık bin 500 kadar. Evler derme çatma ve küçük, Hristiyanlara ait olanlar Türklerinkinden daha derli toplu.

Sınırları içinde 15 köy bulunan Aydıncık Ağalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Sancakta 3 bin 500 tefen ipek (tefeni 200-215 kuruş ediyor), 20 bin okka koyun yünü (okkası 3,5-4 kuruş ediyor) üretiliyor.

Köylerden yün almak için İzmir Mütesellimliği'nden izin alınması gerekiyor; az miktarda zeytinyağı üretiliyor, fevkalade iyi olmasından dolayı 4,5-6 kuruşa satılıyor. Keza oldukça çok, İstanbul'a gönderilen tatlı şarap üretiliyor.

Abilon [Apolyont, Gölyazı]

Abilon, dar boğazıyla Apolyont Gölü'ne uzayan yarımada üzerinde yer alıyor. Yerleşim, yamaçlara kademeli şekilde inşa edilmiş. Evler ahşap, yüksek, kiremit çatılı. Sokaklar gayet dar. 400 kadar ev var; bunların yarısı Rumlara ait; Rumların bir kilisesi var, camiler ise üç.

Kadılık, Bursa müselliminden sekiz köyüyle beraber satın alınıyor; kadılıkta 5 bin tefen ipek; yeterince çok şarap ve üzüm üretiliyor. Şarap, keza tahıl ve özellikle de gölün güney kıyısında çıkarılan kömür orta ölçekli ve gölle denizi bağlayan nehirde yüzen gemilerle İstanbul'a naklediliyor.

Manyas

Manyas yerleşimi ovada, Manyas Gölü'nün güney ucuna yakın, bir dere yanında konumlu. Yaklaşık 500 evden 200'ü Rumlara ait. Ağalık Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor ve burada önemli miktarda tahıl ve koyun yünü üretiliyor.

Gönen

Gönen, küçük bir yükseltinin yamacında, nehir yanında konumlu. 300 evden 30'u Rumlara ait; Rumların küçük bir kilisesi var, camiler ise dört. Evler ahşap, çatılı ve derme çatma. Türk evlerine kıyasla Rum evleri görece daha derli toplu. Aslında Gönen Rumları, birkaç on yıl önce buraya yerleşmiş olan Bulgaristan doğumlu Rumlar. Yerleşimde çok az çeşme var, su dereden alınıyor; dere boyunca çok bahçe var.

Gönen Ağalığı İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. 20 köyü olan sancakta 3 bin tefen ipek üretiliyor; burada 630 dirheme eşdeğer olan bir tefen 200-225 kuruş ediyor; okka olarak hesaplanırsa 400 dirhem. İpeği her isteyen satın alıyor, ancak Gönen'den sekiz saat mesafedeki Bandırma Limanı'ndan ihraç etmek şartıyla. Anılan limanda gümrük ödeniyor. Ayrıca sancakta 25 bin okka içimlik tütün (okkası 3,5-5 kuruş ediyor), 20 bin İstanbul kilesi buğday (kile 24 okka ediyor, fiyatı 10-12 kuruş), 15 bin yine İstanbul kilesi arpa (kilesi 5-6 kuruş ediyor), keza az miktarda ipek de üretiliyor. Gönen'i ve 20 köyü dâhil eden bütün Gönen Ağalığı'nda, söylendiğine göre, bin civarında ev var.

Mudanya

Mudanya, Marmara Denizi kıyısında, orta yüksek ve deniz kıyısına paralel uzanan dağın altında, bir kısmı yamaçta, bir kısmı da dağı denizden ayıran dar bir düzlükte yer alıyor. Limanı elverişli. Yaklaşık bin evden 400 kadarı Rumlara ait;

Rumların bir kilisesi var, camiler ise sekiz. Evler ahşap, yüksek ve çatılı, üç kat evler de var. Rumların çoğunluğu balıkçılık ve kıyımın bir noktasından başka noktasına kayıklarla mal taşıyarak ufak çaplı ticaretle iştigal ediyorlar. Türkler ağırlıklı tarımla veya zanaatla uğraşıyorlar. Kısaca, yerleşim yoksul değil, canlılık var ve her şey yeterince düzgün.

Birkaç köyü de dâhil eden Mudanya Ağalığı, Bursa'ya bağlı, ancak İstanbul'dan satın alınıyor. Burada üretilen ürünler Bursa'yla ilgili kısımda yer alıyor.

Yenişehir

Ovada konumlu olan Yenişehir'de 600 civarında ev var; bunlardan 30'u Ermenilere ait; Ermenilerin eski bir kilisesi var; cami sayısı ise yedi. Evler ahşap, derme çatma, çatıyla kaplı, bazılarında cumba var. Sokaklar düzgün döşenmemiş. Kasaba civarında bahçeler var, ama özellikle sebze bahçeleri çok. Çeşmelerden akan su ahaliye anca yetiyor; yakından akan derelerin neredeyse hepsi yazın ovaya akıtılıyor. Yenişehir ahalişi genelde fakir görünüyor; Türklere kıyasla Ermeniler daha hali vakti yerinde.

Yenişehir Voyvodalığı, birkaç kadılığa ayrılan birçok köyle Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Bütün Yenişehir Ovası'nı ve ona doğru salınan yamaçları kapsayan sancakta, 25 bin kile buğday; 30 bin kile arpa, 3 bin tefen ipek üretiliyor. Keza az miktarda tatlı şarap da. Ahali ticaretle uğraşmıyor.

İnegöl

İnegöl, Bursa'dan Kütahya'ya giden yolun üzerinde, küçük bir tepenin yanındaki ovada yer alıyor. 600 civarındaki evlerin hepsi Türklere ait; Hıristiyan hiç yok; burada sekiz cami var. Evler ahşap ve toprakta, basık ve küçük çatılı; sokaklar kötü döşenmiş. Su dereden ve kuyulardan alınıyor. Ahali fakir, her yerde düzensizlik göze çarpıyor.

İnegöl Ağalığı, Bursa Mütesellimliği'nden, daha doğrusu Gemlik tersanesi sahibinden satın alınıyor. Gemlik, Mudanya Körfezi'nin dibinde, İznik Gölü'nü denize bağlayan bir nehir yanında konumlu bir yerleşim. İnegöl, tersane sahibinin muavini tarafından idare ediliyor; ahali, civar ormanlardan, gemi yapımına uygun çam, meşe ve başka ağaçlar kesmekle ve bunu büyük zahmetle iki tekerlekli arabalarla taşımakla yükümlü. İnegöl, ağalıktaki öteki yerleşimlerle beraber önemli miktarda ipek ve çok fazla tatlı şarap üretiliyor.

İnegöl dışında, Hamamlı Köyü de Gemlik tersane sahibine bağlı; anılan köy Kütahya yolu üzerinde. Ahalinin, kadılığı teşkil eden başka köylerle beraber, köyden 12 saat mesafede bulunan İnevidağ'ından ağaç kesmesi gerekiyor; bu

yükümlülük ahali için büyük bir yük teşkil ediyor, zira odunun 15 gün süren nakliyesi karın tokluğuna yapıyor. Sıkıntı, özellikle de kış zamanı dağlardan geçmenin zorluğundan kaynaklanıyor.

İnegöl'den 1,5 saat mesafede bulunan ve ona bağlı olan Yenice Köyü, Bursa'ya büyük miktarda tatlı şarap sağlıyor; köyde az miktarda ipek de üretiliyor.

Lefke [Osmaneli]

Osmaneli, Sakarya Nehri kıyısında, epeyce yüksek tepeler arasındaki vadide yer alıyor. 300 civarındaki evden, 100'ü Rumlara ait; Rumların bir kilisesi var; camiler ise üç. Evler ahşap, derli toplu ve çatılı. Sokaklar dar, ama iyi döşenmiş sayılır. Çeşmelerden yeterince su akıyor. Burada yaşayan Rumların da, Türklerin de çalışkan oldukları görülüyor, sanki bunlar ağırlıkla zanaatla uğraşıyorlar. Altı kadılık ve birkaç köyle beraber Lefke Ağalığı Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta yaklaşık 6 bin tefen, düzgün kalitede ipek, ayrıca önemli miktarda buğday ve arpa üretiliyor. Keza az sayılmayacak miktarda ve İstanbul'a gönderilen şarap da üretiliyor.

Vezirhan

Vezirhan, Karasu Nehri kenarında dağlarla çevreli ovada yer alıyor. 200 civarındaki evlerin hepsi Türklere ait; üç cami var. Evler çok temiz ve epeyce güzel, çatıları iyi. Ahalinin iyi durumda olduğu görülüyor. Yeterince su var, civarda birçok dut ağacı ekili.

Vezirhan Ağalığı, sayıca az köylerle beraber, Bursa Mütesellimliği'nden satın alınıyor. Sancakta, 10 bin tefene kadar ipek üretiliyor, bunun yarısının mükemmel kalitede olduğu kabul ediliyor. Keza önemli miktarda şarap ve tahıl, özellikle de buğday elde ediliyor. Tarım ahalinin yegâne iştigali.

Akhisar [Pamukova]

Akhisar, Sakarya Nehri'ne bitişik ovada yer alıyor. Yerleşimde yaklaşık 150 ev var, hepsi Türklere ait; evler epey derme çatma, ancak yüksek ve kiremit çatılı; iki cami var. Yerleşimin çarşısı yarım saat güneyde, tamamen ayrı yerde bulunuyor.

Akhisar Ağalığı, ovaya serpişmiş birçok köyle beraber İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Ağalıkta, 8 bin tefen orta kalitede ipek, 20 bin kantar pamuk, 100 bin kile buğday ve oldukça çok içimlik tütün üretiliyor.

Pamukova ahalişi çiftçi olmasına rağmen kendi tahıl ihtiyacını karşılayamıyor, zira toprağın iyileştirilmesi için arazinin yarısına her yıl pamuk ekilmesi gerekiyor. Ticaret, kendi mahsulünü ev araç gereçleriyle takastan ibaret.

Geyve

Geyve, Akhisar'ın doğusundaki ovada, Sakarya Nehri'nin sağ tarafında yer alıyor. 900 civarında evden 150 kadarı Rumlara ait; Rumların bir kilisesi var; cami sayısı ise sekiz. Yerleşimin kenarında ve ovaya doğru çok sayıda, özellikle de dut ağacı bahçeleri var. Çok sayıda köyü olan ağalık İstanbul'dan satın alınıyor, ama Bursa'ya bağlı. Ağalıkta 16 bin tefen iyi kalitede ipek, 40 bin kile buğday ve bir o kadar da arpa, keza önemli miktarda şarap da üretiliyor.

Nikea [İznik]

Bursa Mütesellimliği sınırlarına kendi halindeki İznik Köyü de dâhil ediliyor; 100 evden oluşan köy kadim Niceae'nın surlarıyla çevrili bir araziye kapsıyor. Köyde yaklaşık 40 ev Rumlara ait; Rumların oldukça büyük, düzgün yapılmış, iyi bir taş kilisesi var; kilisenin mozaik kubbesi korunmuş, belki de Niceae Kilisesi'ne ait olabilir. Türk evleri çok derme çatma ve fakir, hep çitten. Yıkılmaya yüz tutan birkaç büyük veya küçük cami var; kadim yapıların kalıntılarından inşa edilen bu ibadethaneler bir zamanlar görkemliymiş. Her yerde işlenmiş mermer parçaları, kırık ve hatta bütün sütunlar, mezar taşları, basamaklar ve her türlü mimari süsler yatıyor; bunlar talan ediliyor veya toprağa gömülüyor; surla çevrili alanın büyük kısmı bahçelerle kaplı; geri kalan kısımlar ise boş. Niceae surları kalın, beş sajen yükseklikte; burçlar silindirik veya dörtgen. Burçların mazgallı siperleri varmış, ama şimdi hepsi az veya çok yıkık. Surlarda neredeyse her yerde mazgallı siperler var, kapıların bazıları yarıya kadar atıkla yığılı; göle doğru bakan surda şimdi çıkış için kullanılan büyük gedikler açılmış. Günümüze kadar korunmuş olan kuzeydoğu, kuzey ve güney kapıları yanında sur çifte, keza kapılarda da sur çifte; doğudaki sur ise hatta üçlü. Ana sur kuzeyden, kuzeydoğudan ve doğudan ikinci bir surla çevrili; bu sur ince, iki sajenden az yüksek. İki sur arasındaki boşluk 30 adım civarında.

Malzeme kalitesinden ve inşaat tarzından Niceae surlarında açık şekilde üç dönemin izleri görülüyor: Birincisi, tahkimatın büyük yontma taşlardan yapıldığı dönem; ikincisi, devşirme taşlarla karışık kerpiç ki burada kadim yapılardan çok sayıda her türlü kalıntı kullanılmış; üçüncüsü – kerpiçle yapılan tamirat ve yamalar. Buraya artık Türkçe ve Arapça yazılarla mezar taşları, keza haçlıların ve azizlerin tasvir edildiği malzemeler de yamanmış; haç ve aziz tasvirleri Doğu'da sanatın tamamen çöktüğü zamandan. Nihayet şimdi de dördüncü dönem başlamış ki herhalde sonuncusu olacak – her şey azar azar yıkılıyor. En iyi şekilde güneydeki Yeniçeri Kapısı ve doğudaki Lefke Kapı kalmış. Lefke Kapı'dan karşıdaki tepelere doğru, devasa yontma taştan yapılan kadim bir su kemerinin kalıntıları uzanıyor.

Geçenlerde İznik'in doğusundaki yükseltide parçalara ayrılmış büyük bir lahit bulunmuş; yaklaşık 4,5 arşın küp olan lahidin pek sivri olmayan çatısı var.

Az sayıdaki harf kalıntıları bu anıtın çok derin geçmişe ait olduğunu düşündürüyor.

İznik'in kuzeyindeki ovada, dörtgen kaide üzerinde, yüksek üçgen bir piramit şeklinde kadim bir dikilitaş yükseliyor. İyi korunmuş olan yazıttan bu taşın Cassius Philiscus adında ve ne zaman yaşadığı bilinmeyen biri tarafından dikildiği anlaşılıyor.

Bursa ipeğini İstanbul'a sadece yerli birinin ihraç etme hakkı var; yabancı, yerli birinin adından ihraç edebilir. İhraçta aşağıdaki vergiler ödeniyor: Mizan – bir tefen (610 dirhem) için 7,5 kuruş; öşür (değerin %10'u); ihtisap (damga için) – %2,5; salyan (şehir harcı) – bir tefen için 1,5 kuruş. Toplamda yaklaşık %32'ye çıkıyor. Sadece birinci ve ikinci kalite ipeğin vergisini satın alan ödüyor; üçüncü ve dördüncü kalite alımında vergiyi satıcı ödüyor. Bursa'da vergilerin ödendiğine dair makbuz alan alıcı, ipeği İstanbul'a götürüyor; oradan ihraç edilirken de, genelde olduğu gibi, dış vergi ve miri ödeniyor.

Kaynakça

Vronçenko, Mihail. *Obozrenie iz Maloy Azii*, II, St. Petersburg, 1840.

Mevsim, Hüseyin. *Rus Gözüyle Edirne*, Ceren Yayıncılık, Edirne, 2015.

Şostin, Nikolay, *Mihail P. Vronçenko, voennyi geodezist i geograf*, Geodezizdat, Moskva, 1956.

